

OSMANLI DEVLETININ ÇÖKÜŞÜ

Prof.Dr. Ahmet UĞUR*

1300 yıllarında Müslüman-Türk milletinin kurduğu Osmanlı Devleti XVI.yüzyılda Yakın-Doğu ve Balkanların sahibi durumuna gelmişti. Altmışmilyona yakın bir nüfusa ve bu kadarda m² bir toprağa sahip idi. Batı, İslam deyince, Ehl-i salibin karşısında Hilâli, yani, Osmanlıyı görüyordu. XVI.ve XVII. yüzyılda, Batıda yapılan Kur'an-ı Kerim tercümeleri "Türkün mukaddes Kitabı, Türkün Peygamberinin Kitabı" başlığı altında yapılıyordu. Viyana'dan Çin'e kadar gitmek isteyen bir Osmanlı tebası, (Vatandaş, reaya , berâyâ) Türkçeden başka bir dile ihtiyacı olmadan ve Osmanlı devletine mahsus bir belge (pasaport, nüfus tezkiresi veya bunların yerini tutan bir vesika) ile rahatça seyahat edebilirdi.

Bu gelişmede toprak mülkiyeti (iktisadi sistemi) iktisadî ve malî hayatı ve kanunların işleyişi ve tatbikatının büyük rolü vardır.

Osmanlı Devletinde uzun müddet İngiliz sefirliği yapmış olan Sir James Porter şöyle diyor: "Geniş alanlara yayılmış ve uzun bir zaman ayakta kalmış her devletin kanunlarında makul ve iyi taraflar vardır. Şurası bir gerçektir ki, Türklerin politik sistemindeki bozuklukların derecesi ne olursa olsun, Osmanlı Devleti hukuk ile yoğrulmuş bir dinî temel üzerine o kadar sağlam şekilde kurulmuş, halkın vicdanı ve Türk ferdinin gururu ile olduğu kadar yüce menfaatları ile de o kadar zeki bir şekilde kaynaşmıştır ki bu devlet çağlar boyunca yaşayarak devamlılığını sağlamıştır."¹

Ama şu bir gerçektir ki, bu haşmetli devlet XVII. yüzyılın başından itibaren sarsılmaya ve yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır. Evet devletin gerilediği ve çöktüğü ortadadır. Fakat bunun sebepleri nelerdir. Biz burada bunu vermeye çalışalım. Bir zamanlar Haremeyn'e Hâdim ve Şâh; Kudüs ve Şam'a padişah; Memâlik-i Mahrûse-i Osmânîye "bütün Osmanlı topraklarına" memleket-penah, Dîn-penah "dinin ve memleketin koruyucusu, sığınağı" olan Osmanlı artık yoktur. İşte biz bundan ibret alarak uyanık olalım ve bir daha o hatalara düşmeyelim.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1- Destedar Sarı Mehmed Paşa, Devlet Adamlarına Öğütler, " H.R.Uğurel Derlemesi " Ankara 1969, s. IX.

Osmanlının çöküş sebeplerini birkaç başlık altında vermek istiyorum:

I- Tarihin Tabii Seyri:

Tarih filozofları ve sosyologlar devletleri insan uzvuna benzetirler. Nasıl ki insanlar doğar, büyür ve ölür ise, devletlerde öylece kurulur, gelişir, geriler ve çöker derler. Hatta bunlara ömür biçerler. Meşhur tarihçi ve filozofumuz İbn Haldun (1332-1406) bir devletin azami ömrü 120 yıldır. A.Toynbee'ye göre 300 yıldır. Fakat Osmanlı bunların ikisini de aşmış ve 600 yıl ayakta kalabilmiştir. Ha yıkıldı ha yıkılacak dedikleri halde bile 200 sene dayanmıştır. **Hasta Adam** dediği halde bile en güçlü bir devlettir. Fuat Paşa'nın da bulunduğu yurt dışında yapılan bir toplantıda "en güçlü devletin kim olduğu" tartışılırken Fuat Paşa, "Osmanlı Devletidir" der. Rakiplerinin hayretli bakışlarına karşı der ki: "Gayet tabii güçlü devlet Osmanlı Devletidir. Çünkü yıllardır siz dışardan biz içeriden yıkmak için uğraşyoruz bir türlü yıkamıyoruz." Ne kadar ders alınması gereken bir tablo. Geçenlerde geniş devlet tecrübesi olan bir ağabeyimiz (Sabahaddin Çakmakoglu) bir fransızın sözünü naklettiler. Aklımda kaldığı kadarı ile fransız diyormuş ki "Sizin kadar kendi kendini yıkmak için çalıştığı halde yıkılmayıp ayakta duran bir devlet daha görülemez" İşte Osmanlı son 200 yıl böyle ayakta kaldı.

Tüm bunlara rağmen "Tarihin Tabii Seyri" gereğince ömrü sona erdi.

II- Dahili Sebepler:

1-Bu devirde Osmanlı yeni bir siyasal ve sosyal düzen içine itilirken, Batıda, Osmanlının aleyhine bazı gelişmeler olmuştur. İngilizler ve Hollandalılar Akdenizde hakim bir unsur haline gelerek Suriye-Mısır, Anadolu, Asya, Avrupa transit ticareti önemini kaybetmiştir. Batılı tüccarlar Levent pazarlarına yalnız yünlü kumaşlar kağıt ve çelik değil, Hint üretim mallarını ve gümüşü de getirmekte idiler. Az sonra Batılılar Bursa kumaşını, Ankara sofunu ve pamuklu larını da imale başladılar. Bu ifadeleri kullanan Y.Yücel Osmanlı düzenini inhitata-çöküntüye-götüren değişiklikleri dört anabашlık altında toplamaktadır.

- A- Nufus artışı
- B- Mali buhran
- C- Askeri sistemdeki değişiklik
- D- Celali fetreti.

Sayın hocamızın yayınladığı Kitab-ı Müstetâb'ın girişinde özetle şöyle açıklamaktadır:

A- Nüfus Artışı: XVI. yy'da Osmanlı İmparatorluğunda önemli bir nüfus artışı olmuştur. Zirai alanda da bir gelişme vardı fakat nüfus artışı bunu bastırmıştır. Anadoluda yersiz-yurtsuz ve işsiz taifeler türemiştir. Bunlara **gurbet** taifesi ve **levendat** adı verilmekte idi. İşsiz ve topraksız olan bu guruplar Anadoluda büyük şehirlere dağılarak, geçim yolu aramaya başladılar. Garip yiğit, gönüllü kale muhafızı, levent ve azap gibi görevler aldılar. Devlet de, bunların işe yararlarını daima görevde tuttu, devletin ilerlemesinde görev aldılar. XVI. yy'da duraklamanın başlamasıyla bunlarda problem oldular. Batıda Habsburglar, Doğuda I. Şah Abbas fethedilen yerleri geri almaya başladılar. Devlet toprak kaybına başladı. Bu durum binlerce garip yiğit ve gönüllünün işlerini yitirmesine sebep oldu. Bunlardan bir kısmı eğitimin parasız olduğu ve beleş yiyilip içilen medreselerde kümelandiler. Anadoludaki ufak medreselerde bile çok suhte toplanmıştı. Aynı asrın ortalarında buralarda ayaklanmalar başladı, köylere toplu baskınlar oldu. Çünkü herbirisi işsizdi, medreseyi bitirenler bile görev alamayacaklarını biliyorlardı. İşsizlik ve istikbal kaygusu bunları isyan hareketine itiyordu. Bu yüzden yer yer çıkan toplu isyan hareketlerine-suhte-katılıyorlardı. Bu hareketler II. Selim (1566-1574)' i takiben ciddi boyutlar kazanmıştır.

B- Ekonomik, Mali Buhran: 1580 den itibaren Amerika'da bol ve ucuz gümüş Osmanlı topraklarına akmaya başlamıştı. Bol ve ucuza gittiği için bütün levent pazarlarını tutmuştu. Bu da enflasyon yaratarak İspanya'da olduğu gibi, kurumları ve iktisadi düzeni alt-üst etmişti. Kıymeti yüksek olan Osmanlı Akçesi, bu durum karşısında, değerini kaybetmiş ve fiyatlar yükselmişti. Kalp paralar meydana çıkmıştı. Kalp paranın çıkışı, süpekilasyon, faiz hadlerinin yükselmesi akçeye dayalı Osmanlı mali sistemini ve ekonomik hayatı yıkmıştır. Bundan en çok etkilenenler de dirlik ve ulufe sahipleri olmuştu. " Tımarlı Sipahiler, Kapıkulu ve vakıflara bağlı dini görev yapan zümreler" hayat pahalılığına dayanamayan bu guruplar her türlü fena yollara başlamışlardı. Kapıkulu askerleri, asıl görevlerini bırakarak, çift-çubuk, faizcilik ve esnafılık gibi işlere başlamışlardı. Vergi ödemede her türlü mali kaynakları kontrollerine almışlardı. İşte bu, sipahi ve yeniçeri isyanlarının çıkışına sebep olmuştu.

Dirlik sahiplerinin de gelirleri azaldığından veya sabitleştigiinden seferlere katılamaz hale gelmişlerdi. Bunlar sefere katılamayınca da , kanunen tımarları ellerinden alınıyordu. Toprakları ellerinden alınan bu topluluklar da, kolaylıkla eşkiyalar ve asiler sınıfına katılıyorlardı.

Maaşları yetmeyen mahalli memurlar (Ehl-i Örf) da halkı soymaya başlamışlardı. Rüşvet yaygınlaşmış, pek çok gayr-i meşru yollar açılmıştı. Dirlik sahipleri halktan birkaç misli vergi istemeye kalkışmışlardı.

Halk adeta, arkasında devlet desteği olan bu kişiler tarafından soyulan kimseler ve hizmetkarlar haline gelmişti. Halbu ki Osmanlı toprak sisteminde, batıda olduğu gibi, derebeylik sistemi yoktu. Halk toprakla alınıp satılan mal değil, hizmetinin karşılığı toprağı çalıştıran ortaklardı.

Bu arada sarayın ve ordunun masrafları artmakta idi, gelirler (toprak ıçarı, kiralar, vergiler) masrafı karşılayamaz hale gelmişti. Bu masraflar ve sefer giderleri için devlet zaman zaman Tekalif-i Divaniyye diye vergiler koymakta idi. İşte bütün bunlar XVII. yy'ın sonlarında Osmanlı tebasının hayat şartlarını zorladı ve cemiyet hayatında derin yaralar açtı. Belki de bu zihniyeti belirtmek için F.Sümer hoca kitabının başına şu kıtayı almıştır.

Şalvarı şaltak Osmanlı
Eğri kalpak Osmanlı

* * *

Ekmede yok biçmede yok
Yemede ortak Osmanlı

C- Askeri Sistemde Değişiklik (Bozukluk): Yukarda yapılan dğişikliklerde Osmanlıda tımarlı sipahi artık önemini kaybetmişti. Bu ise Osmanlıyı temelinden sarsan idarî, malî ve sosyal bozukluğun başta gelen sebebi idi. 1558 de şehzade Bayezid isyanından sonra yeniçeriler ve atlı süvarileri Anadoluya yayılarak vergi mültezimi, tahsildar ve asayiş koruyan, imtiyazlı sınıflar haline gelmişlerdi. Yaya, müselleme ve voynuk gibi askeri sınıflar da , tımarlı sipahiler gibi ortadan kalkmıştı. 1590 Habsburglara ve doğuda İran'a karşı yapılan harpteki yenilgi devlete ağıra mal olmuş ve maaşlı, tüfekli (sekban askeri) askeri sisteme gitmiş ve Anadolu da pek çok kimse bu ocağı almıştı. Yavuz'un gösterdiği titizlik artık gösterilmiyordu. "Yavuzla oğlunu devlete verdiği borca karşılık askeri ocağı sokmak isteyen bezirganın isteklerini Yavuz'un reddetmesi çok enteresandır.

Sekbanlar tüfenkli askerlerdi. Bunlar için gereken para halktan salma yolu ile alınırđı. Bunlar hem sefer ve hemde asayiş görevini yaparlardı.

D- Celâli Fetreti (isyani):XVI. yy'da artık bu olaylar imparatorluğun her tarafına yayılmıştı. Bu olayların başlangıcı III. Mehmet'in (1595-1603) Eğri seferi ile başlamıştır. Bu harp hazırlığı sırasında devlet Hüseyin Paşa ile Karayazıcı'ya Orta-Anadolu'da asker sürmeyerikisi verir. Fakat bunlar yetkilerini kötüye kullanırlar. Bunları devlet cezalandırmak istedi, bunlar ise isyan bayrağını açarak devlete karşı gelirler ve bu toplanan askeri beslemek için halktan zorla para alırlar. 1598'den sonra Karayazıcı bütün isyancıları başına toplayarak tam bir kuvvet kazanır.

Sivas ve Dulkadir Eyaletine sahip olurlar. 1602'de Karayazıcı'nın vefatı ile her tarafa dağılırlar. Kardeşi Deli Hasan idaresinde Kütahya'yı kuşattılar. 1603'de devletin bunlarla anlaşmasından sonra bunlar daha da azıttılar. 1620'de zorbarların emrinde büyük soygunlar (büyük kaçkunlar) yaptılar. Halkın arasında derin yaralar açarak Anadolu'yu harap ettiler.²

M.Akdağ "Celâli isyanları " adlı kitabında bu isyanları türk halkının bir dirlik düzenlik kavgası olarak göstermektedir. T.Timur da "Osmanlı'nın Sosyal yapısı" adlı kitabında aynı kanaati paylaşmaktadır.³

2- Yusuf Akçura ise bu çöküşü 22 madde halinde ele almaktadır. Biz sadece bunlardan bir kaç tanesini aldık.

a- Batıda olan gelişmelere Osmanlı İmparatorluğunun ayak uyduramaması.

b- Çeşitli din ve ırklardan olan tebasını uzaklaştırıp birleştirememesi.

c- Sonu gelmeyen harplerin, maddi yönden devleti sarsması.

d- Viyana bozgunundan (1683) sonra harp açma ve sulh yapma insiyatifinin Osmanlının elinden çıkması.

e- Kapitilasyonların, Osmanlı ticaretine darbe vurmaları.

f-Ecnebi devletlerin, hristiyan tebaya Osmanlı aleyhine isyana teşvik etmesi, daha fazla imtiyazlar istemeye kalkmaları, Osmanlı hariciyesinde ve maliyesinde görev alan fenerli Rum Beylerinden bazılarının bu mevkilerini devlet aleyhine kullanmaları...

g- Osmanlı Devletinin siyasi adli ve idari teşkilatının esasları olan dini kuralların-muamemat kısmı-zamana göre telakki ve tekamül ettirilememesinden dolayı devletin ve içindeki kavimlerin idareden aciz kalmaları.

h- Gerek merkezde ve gerek taşrada, adaleti tevzi ve saltanatı temsil eden şahısların şer'a ve kanuna aykırı işlere kalkışması ve bunun neticesinde zulüm, irtikap ve rüşvetin artması.

ı- Osmanlı eğitim kurumlarının kendilerini yenileyememesi.

i- Batıda sanayi ve teknolojinin ilerlemesi neticesinde zenginliğin artık batıya geçmesi ve Doğunun küçük sanayinin çökmesi.

j- Harplerde yenilginin, idarede yolsuzluğun, maliyede bozukluğun adliyede adaletsizliğin, sultanlarda zaaf ve acizliğin, ilim ve marifete inhitatın tabii netiesi olarak, cehalet ve taassubun başarı kazanması ve her türlü yenilik ve ilerlemeye karşı gelmesi.⁴

2- Kitâb-ı müstefâb, "Y, Yücel Tahkiki " Ankara 1974, s.VII-XII.

3- M.Akdağ, Celâli İsyânları, Ank.ara, 1975 ; T.Timur, Osmanlı Toplumsal Düzeni, Kuruluş ve Yükseliş Dönemi, Ankara., 1979

4- L. Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1971, Y. Aksura, Os. Devletinin Dağılıma

3-Dr. Zeki Polar ise, bir hariciyeci olması nedeniyle, daha çok yabancı kaynaklara dayanarak, sorunu uluslararası ilişkilerde arar.⁵

4-Osmanlı siyaset-nâmelerinde ise biz bu bozukluğun sebeplerini daha detaylı ve sadece dahili (içte) olarak görmekteyiz. Meşhur tarihçi Âlî: Nushatü's-Selâtin adlı eserinde özetle şöyle demektedir:

a- Vezir-i azam'ın ve başkomutanın ihmali.

b- Vilayet katiplerinin fena durumu. "Bunlar kimin rüşvete yarar atı, kimin sayda (ava) yarar iti vardır ona tama ederler, (göz korlar) yanlarında bulunan yalancı dalkavuklarla tımar sahibinin tımarını elinden alır, rüşvet veren başka birine verirler."

c- Devlet memurlarının bir makamda yeterince durmadan, yüksek makamlara atlama hırsı ve bunun için çeşitli hileli yollara başvurmaları.

d- Ulemanın durumunun bozulması, tayinlerde kayırmaların yer alması, kadınlara cahillerin tayini.

e- Sikke (para) ayarı ve basımı işlerinin bozulması.

f- Günlük narh usulünün bozulması, ihtisab işlerine ilim adamlarının değil rastgele kimselere verilmesi.

g- Oğlan devşiricilerin yolsuzlukları ve zulmü.

h- Ulak meselesinin bozulması.

ı- Memleketin gerileme sebeplerinden biri de muhtekir (stokcuların) fena işleridir.

i- İçerleri (avukatlar) belasıdır. Bunlar davacı ve davalıyı haksız yere soyarlardı.

j- Ehil olmayan tabib ve cerrahların durumudur.⁶

5- Koçi Bey'e göre ise bozukluğun sebepleri, Askeri düzen ve disiplinin bozulması. Maaşların çoğalması için halktan fazla vergi alınması ve içerde çıkan ayaklanma ve isyanlar. Devleti en çok sarsan bozukluklardan biri, belki de en önemlisi, Osmanlıyı ayakta tutan Tımar ve Zeamet sisteminin bozulmasıdır.⁷ Kitab-ı Müstetab'da şöyle denmektedir. " Celali zuhur etti, zorba peyda oldu diye teaccüb etmenin gereği yoktur. Devlet-i Aliyye'nin temeli bizim tarafımızdan yıkılmaktadır."⁸

Dönemi, Ankara 1988.

5- Dr. A.Z.Polar, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş sebbleri , İstanbul 1962

6- Gelibolulu Mustafa Âlî, Nushatus-Selâtin, V. 73b-107b.

7- Koçi Bey Risalesi, " A.K.Paksüt Tahşiyesi" İstanbul 1939.

8- Kitab-ı Müstetab, s.xxii.

III- Dış Tesirler-Harici Sebebler:Bir devlet kendi ilerleme ve yükselmesi için çalışır iken, dıştan gelecek tehlikelere ve düşmanın aldığı karşı tedbirlere de çok dikkat etmelidir. Düşmanın görevi düşmanlıktır. Bundan başka bir şey beklemek beyhudedir."Su uyur düşman uyumaz" atasözümüz ne kadar manalıdır. Yine atalarımız " Kışın güneşine, ümeranın iltifatına düşmanın tebessümüne ... güvenilmez" demişlerdir. İşte Osmanlı son zamanlarda bu büyük tehlikeyi Avrupalı'nın Şark Meselesini unuttu.

B. Lewis diyor ki: " Kuruluşundan çöküşüne kadar Osmanlı devleti, kendisini İslam'ın ve imanın yayılmasına vakfetmiş bir devlettir. Altı asır boyunca Osmanlılar, hemen hemen, daima Hristiyan Batı ile harp halinde idiler. Osmanlıya göre kendi devleti başlıbaşına İslamdı. Devletin toprakları İslam toprakları, orduları İslam orduları ve onların dinî lideri de Şeyhu'l-İslamdı.⁹ Buna karşı Avrupalılar nazarında Alem-i Medeniyet, cihan-ı nasraniyyetten ibaretti. Müslümanlar ise, onlara göre ya barbar veya nîm-vahşi " yarı vahşi " varlıklardı. Bunlar onlara hizmet etmeli idiler. Hukukende onlara müsavi değillerdi. Allah'ın Hz.İsa'nın ümmetine bahsettiği topraklardan bunlar atılmalı idi.

Osmanlıyı ayakta tutan, Necabet-i Ahlakiyye ve Diniyyesi, Askerî ve millî güç ve kuvveti, fikrî açıklığı ve yüksekliği idi. Bunlar zayıflatılıp çökertilmeden Osmanlı yok edilemezdi. Onun için Avrupa medeniyeti denen, ama, aslında sömürü olan fikirleri Doğuya ihraç etmek lazımdı. Çünkü Avrupa medeniyeti denen o tekdişi kalmış canavar aktif değil pasif idi. Çünkü girdiği her yerde sanat, ticaret, servet ve refah "ekonomik durum" ne nisbette ilerlemişse necabet-i ahlakiyye, fazilet-i insaniyye ve saadet "uhrevî ve ruhî huzur" o nisbette çökmüştü. İşte bu hastalığı Avrupa her yere transfer etmek ve milletlerin millî ve manevi değerlerinin temelleri olan kültürlerini (Hars) yok etmek istiyordu.

Yine M. Ş. Günaltay'a göre, Avrupa medeniyetinin ruhu, menfaat ve hasis-ihiraslardır. Osmanlı'nın son dönemlerinde, Avrupa'da **cidâl-i maîşet** denen hayat savaşı günden güne artıyordu. Maddî durum ilerledikçe masraf ve ihtiyaçlar artmıştı. Nüfus da oralarda toplanmıştı. Bu nüfusa yetecek malları üretmek için atolyeler fabrikalaştı. Oraya lazım olan insan gücünü Afrikalı-Hindli (siyah-insan) lerle buldular. Onları bir makinanın dişlisi gibi addederek karın tokluğuna çalıştırdılar. Hz.İsa'yı kabul edenine iş ve aş verdiler, müslümanlarada ileride döner ümidi ile el uzattılar, veya kendi benliğini unturmaya çalıştılar. Anne ve baba gece gündüz çalıştı çocuklarını gönderdikleri okullarda, kilisenin baskısı altında neler öğretilir, neler yedirilip içirilir bilmezler. Onlara burslar verilir. Şekspir ezberletilir, edebiyat

9- A.Uğur, Osmanlı Siyâset-Nâmeleri, Kayseri, 1993, s. 131.

ve hukuk okutulur veya Hıristiyan ilahiyatı okutulup papaz yapılır. O zavallı işçilerin kızları, eğiticeğiz diye getirilip, kiliselerde rahibe, hastanelerde hemşire yapılır. Hindistan ve Afrikadan getirilen fakir işçi çocukları kiliseye ait arazi ve işyerlerinde çalıştırılır. Güya köleliğe karşı savaş açan Avrupa onu başka bir şekilde inanç ve vicdanını ele geçirecek, ebedi köle yapar.

Yine Batı, açılan bu fabrikalarına hammadde ihtiyacı için güneye ve Doğu'ya, yani Osmanlı topraklarına göz diktiler. Orada ne buldular ise, yok pahasına alıp gemilerle Batının fabrikalarına taşıdılar.

Bulunan siyah-adam ve hammadde ile çalışan fabrikalar bolca mal üretmeye başladılar. Kendi ihtiyaçlarının dışında kat kat mal ürettiler. Gelecekte doğacak iktisadi buhran Avrupa'yı korkutuyordu. Servetin mahdut ellerde toplanması halkı isyana sevk ediyor, sermayedarlarla işçi ve halk arasındaki kokunç uçurum gittikçe derinleşiyordu. Bu kargaşayı dışarıya, yani kendilerinin dışına taşımaya çalışıyorlardı. Çünkü bu kargaşanın bir dahili harbe müncer olmasından korkuyorlardı. Bunun için bu sermayedarlar, ellerinde bir kukla gibi oynattıkları idarecilerini ve kiliseyi bu iki sınıf arasındaki çarpışma ihtimalini kaldırmaya zorladılar. Bunlarda din ve medeniyet maskesi altında Avrupa'nın iştahını şarka yönelttiler. Dahilî hoşnutsuzluğun önünü almak için çabaladılar. Çoğalan işsizlere iş bulmak, çıkan ihtiyaç fazlası malları satmak, zengin olma hırsı ile kıvranan adamlarını şarkda ve güneyde, yüksek maaşlı memuriyetler hazırlamak ve artan nüfusu hicret ettirerek, memleketler zabtına yöneldiler. Açıkda hedeflerini ise, Avrupa medeniyetinin niğmetlerinden insanları faydalandırmaktı. Ama gerçekde onları bizimle ilgilendiren sebep, menfeatten başka birşey değildi.

Tunus, Cezair, İtalya ve Arap âlemini böylece kaybettik. Balkanlarda durmadan sıkıştırıyorduk. Makedonya komitacıları hergün kanlı isyanlar çıkarıyorlardı. İşte bu karışık bir hava içinde bizi I. Cihan harbine soktular ve idam fermanımız olan Mondoros Mütarekesini imzaladık. I. Cihan Harbi için bazı uydurma sebepler ileri sürülmektedir. Halbuki gerçek sebep biz, yani, Osmanlı Devletinin mirası idi. Burasını Talat Paşa'nın hatıralarından alalım: " Dünya Harbi'nin asıl sebebi (hasta adam) yani bizim Osmanlı devletimizin, bunca zamandır yağma edilmesine rağmen hala üç kıtanın zengin topraklarının taksimi üzerindeki itilaf ve hırs kavgasıdır. Bu şart ve acı hakikat yanında öyle çocukça sebepler icat etmişlerdir ki, tebensüme bile değmez. Dostumuz Golta Paşa'ya Avusturya-Sırp çarpışması bir harbe sebep olur mu? diye sorduğunda..... Harbe karar verenler bunda ısrar ettiklerine göre sebebini buldular zannedirim..

Osmanlının tarafsız kalması konusunda ne düşünüyorsunuz? dediğimdeTarafsızlığınız mı bu sizin elinizde değil ki..cevabını verdi.

Avusturya-Macaristan sefiri tarihçi Marki Palavacini ise bizim harbe girip girmememiz konusunda şöyle dedi: Bu akibeti tabii görünüz. Elinizden alınacak topraklar Hristiyan aleminin Hz. isa'nın ümmetine ait telakki ettiği yerlerdir. Onun dışındakiler sizlerin tarihi topraklarıdır. Buna emin olun...

Rauf Orbay, harbe dahil edilmememiz için İngiltere'ye ricaya gitmişti. Eli boş döndü ve şöyle dedi..Bilelimki istila edileceğiz. Ya hududları açacağız buyurun geçin diyeceğiz veya vatanımızı canımızla koruyacağız. Harbin dışında kalmak uyutucu bir masaldır...

Akla şöyle bir soru gelebilir. Pekiyi altı asırlık bir devlet çöker iken Osmanlı tebası birşey yapmayıp seyirci mi kaldılar? Hayır o devletin tebası elinden geleni yapmaya çalıştı ama işe yaramadı. yapılan faaliyetleri üç başlık altında toplayabiliriz.

1- Kitaplar yazıldı, layihalar sunuldu. Burada gaye Osmanlı kurum ve müesseselerini ıslah idi. Ama temsil vardı, temessül yoktu.

2- Bir takım fikir hareketleri ortaya atıldı ve onlar etrafında partiler doğdu. Osmanlıcılık, Türkçülük (Pan-Türkizm), İslamcılık (Pan-İslamizm) ve daha sonra Batıcılık gibi fikirleri savunarak Osmanlının kurtulacağı düşünüldü. İttihat ve Terakkî, Ahrar ve İttihad-i Muhammedî gibi partiler kuruldu. Bunların Tanin, Serbesti, Volkan gibi yayın organları da vardı. Birbirlerine ateş püskürüyorlardı. Yapıcı değil, yıkıcı idiler.

3- Girişilen yenilik hareketleri:

- a- Lale devri
- b- Tanzimat
- c- İslahat hareketleri
- d- Birinci ve İkinci Meşrutiyet

Bunlarda hep öze inilmediği, taklirciliğe gidildiği, halktan değil, yukarıdan bir baskı şeklinde geldiği, milletin ekonomik, sosyal, kültürel değerleri ve ihtiyaçları dikkate alınmadığı, sadece askerî ve benzeri sahalara münhasır kaldığı ve şahsî çekişme ve görüşler ön plana alındığı için, faide vermedi. Avrupa menşeli olan ilaçlar, Hasta Adamı dirilteceği yerde eceli acilen kapusuna getirdi.

Abdülhamit Hân, Talat Paşa ile olan bir sohbetinde ona şöyle demiştir. "Bu memleketin idaresi dışardan görüldüğü gibi, kolay ve basit değildir. Osmanlı Devletinin kendine has muhtevası vardır. Bu devletin büyümesini bilmeden, başkalarına şifa getiren tedbir, bize dert olabilir." İşte yukarıda saydığımız yenilik hareketleri de böyle oldu.

Sonuç olarak şunu söylemek isterim: asala belası, sağ-sol hareketleri, PKK, Bosna-Hersek, Karabağ..... daha sonra neler gelecek kimbilir... Politikacılarımız, basınımız, entellektüelimiz ve toptan milletimiz uyanık olalım, uyanık....

Avusturyalı Araştırmacı ve Türkolog dostumuzun söylediği şu sözleri hiç unutamıyorum. "Avrupalı sizleri sevmiyor. Siz Doğuya ve Kardeşlerinize gidiniz. Ama Rusyaya rağmen, Amerikaya rağmen değil..... sizin için denize birtakım şeyler atıldı. Dikkat ediniz, bunların hepsi olta der gitmez iseniz, aç kalırsınız, yok eğer hepsi yem der atılır iseniz, oltaya düşersiniz. Şunu hiç unutmayınız. Rusyada gelip giden, Kominizmdir, fakat onlarda Türk ve İslam düşmanlığı bâkîdir.¹⁰

10- M.Ş. Günaltay, Zulmetden Nura, İst.anbul , 1331; Tercuman gazetesi " Talat Paşa'nın Hatıraları" 1983....., A. Uğur, İnk. Tarihi Ders Notları, Kayseri, 1993; Y. Akçura, Üç Tarz-ı Siyâset, Ank.1975.